

влади щодо неї, хоча репресії щодо релігійних організацій не були відмінені зовсім. На той час уже був відпрацьований жорсткий механізм контролю над церквою – ніяке рукоположення в сан, кадрові переміщення не могли бути здійснені без узгодження з державними органами. Духовенство класифікувалося за ступінню його «лояльності соціалістичному суспільству», готовністю проповідувати радянський патріотизм і брати участь у всесвітньому русі за мир [Дет. див.: Якунин Глеб. Подлинный лик Московской патриархии.- М., 1995.- С. 11-14]. Тобто у 70-х роках радянська влада не збиралася повністю знищувати Православну церкву як інституцію, але хотіла мати її слухняним елементом своєї як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Проте це не знімало, а навпаки – нагнітало напруження у православному релігійному середовищі України, яке наприкінці 80-х років досягло свого апогею, оскільки наклалося на піднесення національно-визвольного руху, який потребував національно зорієнтованої Церкви.

Помпезне святкування 1000-ліття хрещення Русі (яке розумілося як хрещення сучасної Росії, адже основні урочистості проходили в Москві) не зняли, а навпаки, загострили ситуацію в Україні, оскільки часткові заходи влади, спрямовані на покращення становища Церкви, не виходили за межі старого розуміння суті й ролі релігії в суспільстві. На тлі зростаючого плюралізму думок та ідей наприкінці 80-х років таке розуміння було вже анахронізмом.

СВОБОДА БУТТЯ РЕЛІГІЇ

*М.Бабій**

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ВИМОГ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Проблеми, пов'язані з релігією, завжди були і залишаються одними з важливих у контексті організації державного і суспільного життя.

І сьогодні для України вельми актуальними є питання гарантування, повноцінного забезпечення, захисту права на свободу совісті, релігії, діяльності релігійних організацій, в тому числі і релігійних меншин.

Це зумовлено передусім тими, історичної ваги, процесами, які відбуваються впродовж останнього десятиріччя в усіх сферах суспільного буття, зокрема і в духовній, релігійно-світоглядній його площині.

Все це, а також принципово нова атмосфера, яка склалася в нашій державі у ставленні до релігії та церкви, їхня демаргіналізація, практичне забезпечення свободи совісті:

- **сприяли** значному посиленню релігійного компоненту в структурі українського соціуму, його функціонального і рольового вияву;
- **постали** важливими чинниками кількісних і якісних змін у релігійній сфері;
- **створили** сприятливі умови для активної регенерації релігійних конфесій, груп.

Саме релігія, як свідчать результати масштабних соціологічних досліджень, стала для багатьох громадян України домінуючою ціннісною орієнтацією: *віруючими себе ідентифікували 57,8 відсотка громадян України* [Див.: Національна безпека і оборона.- К., 2000.- С. 58-59].

* БАБІЙ Михайло Юхимович – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

Поліетнічність населення України, діяльність зарубіжних релігійних місій, процеси активного особистісного пошуку якісно інших світоглядних цінностей спричинили появу нових релігійних організацій, конфесій, течій.

Їх поширення набуло динамічного характеру. Лише в 1999 році кількість релігійних громад новітніх напрямів зросла на 15 відсотків. *Сьогодні в Україні функціонує 25 000 релігійних організацій майже 105-ти конфесій, течій, груп.*

Поряд з домінуючими (*чисельно*), традиційними для України церквами активно діють й інституалізовані структури так званих релігійних меншин.

Перш ніж вести мову про права, правовий статус релігійних меншин в Україні варто визначитися і щодо самого поняття "релігійна меншина".

В правових документах міжнародного, національного плану, а також і в науковій релігієзнавчій, юридичній літературі цей термін вживається рідко. Частіше всього фігурують поняття "національна", "етнічна" меншина.

Проте, як засвідчує аналіз, "чіткості та однозначності у застосуванні цього терміну немає" [Див.: Шульга М.О. "Міжнародний досвід захисту прав національних меншин // Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень. Вип. 21.- К., 1998.- С. 18].

У своїй основі частіше всього зустрічається розширений, описовий підхід до визначення цього поняття.

Зауважу, що термін "національні меншини" зустрічається більш ніж у 15 міжнародних документах, які постають як фундаментальне узагальнення сучасних уявлень про стандарти у сфері забезпечення і захисту прав національних, етнічних меншин. Лише в окремих з них, зокрема в проекті документу Центральноєвропейської ініціативи про захист прав національних меншин, зроблена спроба дати визначення поняття "національна меншина".

І хоча цей термін конституційований в міжнародному праві, а також у Конституції, інших законодавчих актах України, з боку представників окремих політичних сил, національних меншин він викликає неоднозначну реакцію і гострі дискусії.

Аналіз підтверджує, що термін "релігійна меншина" в контексті міжнародних і вітчизняних правових актів постає, по суті, як дериват поняття "національна меншина".

Вперше вислів "релігійна меншина" вжито в 1992 році в "Декларації ООН про права осіб, що належить до національних або етнічних, **релігійних** (виділено мною - М.Б.) та мовних меншин, а потім в

1995 році в Резолюції комісії з прав людини ООН "Права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин".

У законодавчих актах України цей термін відсутній. Останніми роками він став зустрічатися епізодично в пресі, виступах на релігієзнавчих наукових конференціях. Частіше йдеться про релігії "національних меншин", або ж про "релігійну самотність національних меншин", як це, до речі, записано у ст. 10 Конституції України.

І в цьому є своя логіка. Адже в усіх міжнародних правових документах, що стосуються забезпечення і захисту прав національних, етнічних меншин обов'язково зафіксовано положення про гарантування їхнього права на збереження і розвиток своєї релігії, її своєрідності.

Скажімо, в Рамковій конвенції Ради Європи про захист національних меншин (*у преамбулі, в ст. 6, 7, 8*) йдеться про те, що держави-члени Ради Європи та інші країни, які підписали цю конвенцію, зобов'язуються визнати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право сповідувати свою релігію, створювати релігійні установи, організації та асоціації. Вони не можуть бути об'єктом дискримінації, ворожого ставлення чи насильства на підставі їхньої релігійної самотності.

Виходячи із зазначеного, поняття "релігійна меншина" можна було б описати як *певну конфесійну спільноту, яка за своєю чисельністю, рівнем розповсюдженості, впливу в релігійному середовищі територіально не посідає домінуючого становища, а віросповідна і культова практика якої має свою самодостатність і самотність.*

Хоча, правду кажучи, в науковому плані нас цікавить сам факт існування національних, релігійних меншин, а не визначення. У контексті такого понятійного підходу до релігійних меншин, які функціонують в Україні, варто було б віднести:

- по-перше, релігії (*релігійні організації*) національних меншин (*їудаїзм, караїмське віросповідання, іслам, вірменську церкву, релігійну віру циган*);

- по-друге, історично традиційні для України релігійні спільноти *старобрядців, молокан, а також деяких протестантських конфесій, зокрема реформаторської церкви, лютеранів;*

- по-третє, нетрадиційні релігійні новоутворення: *неохристиянські рухи, релігії орієнталістського напрямку, езотеричні об'єднання, неоязичницькі вірування, синтетичні неорелігії, саєнтологічні рухи;*

- по-четверте, так звані регіональні релігійні меншини домінуючих, традиційних в Україні конфесій (*наприклад, общини УАПЦ, УГКЦ, РКЦ в східних областях України*).

Зрозуміло, що такий поділ є дещо умовним. Однак він уможливило аналіз "стану речей в просторі дихотомії "держава-релігійні меншини".

Тепер, щодо суті означеної проблеми. Важливим, принциповим у міжнародному правовому прочитанні є положення про те, що держава, яка визнає правомірність і необхідність існування релігій (як і будь-якого іншого світогляду), реальність релігійного розмаїття та інституалізованих форм його вияву, в тому числі і такого виду останніх як релігійні меншини, має забезпечити правові основи, гарантії їхнього функціонування, незалежного від чисельності, конфесійної приналежності, традиційності чи нетрадиційності, форм і ступеня залежності від зарубіжного центру.

Це дуже важливий як в теоретичному, так і практичному аспекті методологічний принцип, базова основа правового оформлення буття релігії, функціонування релігійних організацій, зокрема і релігійних меншин, в українському суспільному просторі.

В принципі йдеться про правові засади політики нашої держави щодо релігії та церкви, релігійних організацій і передусім про правовий статус останніх, про умови та можливості, які забезпечували б їх вільну, повнокровну діяльність з виконання сутнісно притаманних їм функцій та ролі.

Українська держава, проявляючи свою суверенність, пріоритет у відносинах до релігії, релігійних організацій, які діють на її території, визначає свої позиції щодо їхньої діяльності, законодавчо оформляє систему правовідносин з ними, забезпечує їхню правоздатність та правовий статус. Це специфічна сфера політики держави.

Щодо поняття "правовий статус" (від лат. **status** - стан, положення) слід сказати, що воно характеризує становище юридичної особи - суб'єкта, і об'єкта правових відносин, (у нашому випадку релігійних організацій віросповідної меншини), межі їх функціонально-рольових можливостей в правовому полі держави.

Зауважимо, що правовий статус релігійних організацій (в т.ч. і релігійних меншин) в історичному, соціально-політичному прочитанні, а також за формою і ступенем своєї практичної реалізації є "величиною" змінною. Він значною мірою залежить від природи держави, змісту суспільних відносин, від рівня розвитку суспільства, його демократичності, від місця і ролі в ньому релігії, від суспільного визнання її цінності, від певних традицій, що стосуються релігійної сфери буття особистості чи релігійних спільнот.

Відомо, що всі *правовідносини* в Україні, які торкаються сфери свободи совісті, свободи релігії і церкви, (*діяльності релігійних*

організацій) регулюються Конституцією України і цілим рядом інших законодавчих актів.

До останніх відноситься, насамперед, базовий закон "Про свободу совісті і релігійні організації", прийнятий ще в 1991 році, з внесеними в нього відповідними змінами і доповненнями в 1992-1996 роках, а також інші правові акти, які видані в розвиток положень цього Закону.

Конституція України, законодавчі, нормативні акти, що стосуються проблем свободи совісті, релігії і церкви закріпили оптимальні демократичні параметри державно-церковних відносин які, як показує практика і засвідчують висновки міжнародних експертів, відповідають у своїй основі, базових положенням, нормам і стандартам міжнародного права.

Відзначимо, що міжнародні документи з прав людини, починаючи з "Загальної декларації прав людини" і завершуючи "Європейською хартією прав людини", прийнятої нещодавно, розглядають свободу совісті і релігії як право, яке має *індивідуально-суб'єктивну площину вияву*, а право релігійних організацій, груп, постає як похідна від права особистості на свободу совісті. Це положення дуже важливе в аспекті розгляду даної теми.

Скажімо, "Декларація *про права осіб*, які належать до національних чи етнічних, релігійних чи мовних меншин" фіксує важливий принцип - зобов'язання держави "захищати самотність національних чи етнічних, релігійних меншин заохочувати створення умов для розвитку цієї самотності".

В "Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань" [ООН, 1981 р.- Ст. 6] і в підсумковому документі Віденської зустрічі [Нарада з безпеки і співробітництва в Європі 1989 р.- Ст. 16] чітко виписані міжнародні стандарти - вимоги, що стосуються не тільки права на свободу совісті особи, а і надання "об'єднанням віруючих, які сповідують відповідну віру в конституційних межах своїх держав, правового **статусу**, передбаченого для них у відповідних країнах". Положення цих документів мають особливе значення для релігійних меншин.

Майже всі пункти зазначених вище документів зорієнтовані на забезпечення автономії і самовизначення релігійних організацій, в т.ч. і релігійних меншин.

Узагальнюючи, можна було б віднести до цих стандартів такий важливий **принцип** як **егалітарність** всіх без винятку віровизнань та їх інституційних форм вияву в межах законодавчого поля, без огляду на їх чисельність чи приналежність.

Іншими словами, всі релігійні організації (релігійні громади) повинні мати право вільної діяльності в будь-якій країні. Вони не можуть бути об'єктом невинуватених обмежень, переслідування, навіть тоді, коли вони захищають релігійні постулати, що конфліктує з домінуючими в суспільстві релігійними парадигмами.

В цьому контексті і Конституція України і Закон "Про свободу совісті та релігійні організації" встановлюють рівність усіх церков, релігійних організацій, релігійних напрямів перед законом. Незалежно від того чи це домінуюча конфесія, чи релігійні меншини традиційного і нетрадиційного напрямів. Всі вони в законодавчому плані мають однаковий правовий статус, рівні у своїх правах і обов'язках та відповідальності, а також необхідні і не завжди залежні від держави умови для повноти своєї функціональної діяльності та конфесійної самоактуалізації. Закон України не допускає встановлення будь-яких переваг або обмежень як на загальнодержавному, так і регіональному й місцевому рівнях одних церков (релігійних організацій) щодо інших.

Держава однаковою мірою має захищати права і законні інтереси всіх релігійних організацій будь-якого віросповідання, звісно, якщо їх діяльність не виходить за рамки, встановлені чинним законодавством.

Важливо відзначити, що принцип рівності релігійних організацій, в т.ч. і релігійних меншин передбачає й заборону втручання одних релігійних спільнот у справи та діяльність інших, спроб перешкоджати виконанню ними своїх функціональних обов'язків.

Принципово важливим є те, що законодавство України у сфері свободи релігії і церкви не обмежує свою регулюючу роль тільки щодо традиційних релігійних організацій. Воно є цілісно оформленим правовим полем для всіх релігійних організацій в Україні суціль.

У ставленні до релігійних меншин наша держава виявляє послідовну толерантність і повагу до вільного вибору совісті своїх громадян.

Як уже наголошувалося, проблеми правого регулювання діяльності, у *нашому випадку* релігійних меншин, витікають з основних принципів поваги, повноцінного забезпечення релігійної свободи особистості.

Кожна людина має право сама визначати свій шлях, способи, форми пізнання істини, розуміння і реалізації сенсу свого буття свого єднання з Богом. Це - справа її совісті.

Це – внутрішній вимір релігійної свободи. Він є абсолютним. З цього постає важливий міжнародновизнаний принцип - різні світоглядні чи релігійні концепції, різне світобачення повинні мати право на суспільне буття. А це означає, що кожна релігійна меншина має право не

лише на сприйняття її як такої, що існує як "соціальний факт", а передусім на чіткий, юридично оформлений справедливий правовий статус.

Отже, правові засади буття релігійних організацій, релігійних меншин та їх adeptів знаходяться в нерозривному взаємозв'язку. Порушення, ігнорування прав релігійних меншин прямо веде до порушення, дискримінації прав віруючих людей, які їх зорганізували.

Зрозуміло, що рівень релігійної свободи релігійних організацій в їх рівності перед законом не є безмежним. Він має свої рамки вияву, детерміновані факторами державної безпеки, моралі, культури, здоров'я людей. Критерії меж релігійної свободи в міжнародних правових документах зафіксовані лише в принциповому плані. А це означає, що кожна держава виробляє свої точні критерії і принципи відповідних обмежень у сфері діяльності релігійних організацій, не забуваючи, що кожна з них, приналежних до домінуючої конфесії чи меншини, повинна мати повноцінну свободу і умови для виконання своєї місії.

Однак слід сказати і про наявні проблеми в сфері правового регулювання діяльності релігійних меншин в Україні.

Вони мають як загальнодержавний, так і регіональний вимір.

По-перше, окремі положення законодавства про свободу релігії, рівності у ставленні до різних релігійних конфесій певною мірою ще залишаються на рівні декларацій. Особливо це проявляється на регіональному і місцевому рівнях.

По-друге. Гострою є проблема формування і забезпечення толерантності у ставленні домінуючих традиційних конфесій до релігійних меншин, особливо нетрадиційного віросповідання.

Наступальність місіонерської діяльності нетрадиційних релігійних новоутворень, невизнання ними понять канонічної території та прозелітизму – все це породжує різко негативне ставлення до них з боку традиційних церков.

Ця позиція певною мірою знаходить свою підтримку певних політичних сил, окремих державних установ, в громадській думці. Все це підживлює конфліктність у релігійному середовищі, поглиблює дестабілізаційні процеси в суспільстві.

При цьому забувається відома істина, що розвиток різних форм життєвої і світоглядної орієнтації нерозривно пов'язаний з еволюцією людства. Звідси з очевидністю постає об'єктивна необхідність забезпечення рівноправності нових релігійних форм у відношенні до традиційних. Тим більше, що останні у свій час теж були новими і теж сприймалися, м'яко кажучи, неоднозначно.

Зрозуміло, що проблеми, які виникають, мають бути врегульовані законодавчо в контексті загальноприйнятих норм міжнародного права і принципу, задекларованого ще в XVII столітті відомим філософом Д.Локком. Він стверджував, що "там, де держава поважає релігійні вірування й практику різноманітних груп, там це веде до зростання політичної стабільності".

Є цілий ряд інших проблем, що стосуються правового регулювання діяльності релігійних меншин, гармонізації державно-церковних відносин, виключення із їх сфери так званої політичної детермінанти і регіональної специфіки.

Ці питання певною мірою мають бути врегульовані з прийняттям проекту змін і доповнень до Закону України "Про свободу совісті і релігійні організації". При цьому важливо не забути про фундаментальний принцип: *всі люди і групи людей мають невідчужуване право відрізнятися одні від одних, бути різними, рівними і самодостатніми в правах і можливостях на свободу вибору свого шляху до Бога, свободу самореалізації в координатах цього вибору.*

*В.Єленський**

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТА ЕВОЛЮЦІЇ МІЖЦЕРКОВНИХ КОНФЛІКТІВ (НА ПРИКЛАДІ ПРАВОСЛАВНО-ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.)

Наприкінці ХХ ст. усвідомлення того, що невичерпаність конфліктогенності релігії стосується не лише меншою мірою заторкнених модернізацією цивілізаційних ареалів планети, але й головних регіональних суб'єктів цього процесу, отримує дедалі більшу підсилуваність. Після появи праці С.Гантингтона навіть найбільш послідовні критики теорії зіткнення цивілізацій як головної конфліктної осі сучасного глобального розвитку все-таки вимушені визнати серйозність релігійного чинника і звільнити йому якусь частину простору у власних теоретичних конструкціях і у своєму розумінні сучасності. Йдеться передовсім не про здатність мобілізації великих, часом

* ЄЛЕНСЬКИЙ Віктор Євгенович – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

колосальних людських і матеріальних ресурсів під релігійними гаслами і/або силами релігійно-інституційних структур. Принциповою тут є конфігурація цивілізаційно-культурної матриці, сформованої в руслі певної релігійної традиції: її внутрішній код в дуже складний і, нерідко, неочікувано гострий спосіб демонструє здатність до вибухової самоактуалізації і супротиву змінам, що, здавалося б, не є кардинальними. Вплив релігії на суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток суспільств й країн, на їхнє геополітичне й цивілізаційне самовизначення, тенденція до применшення ступеню якого ще порівняно недавно була очевидною, визнається дедалі ширше. Головні цивілізації людської історії зазвичай міцно пов'язували себе з великими світовими релігіями; народи з тією ж етнічністю та мовою, але різними релігіями здатні на братовбивство, як це трапилося в Лівані, колишній Югославії та в Гіндустані [Див.: Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и переустройство мирового порядка (отрывки из книги) // Pro et Contra.- Т. 2.- Весна 1997.- <http://pubs.carnegie.ru/P&C>].

Водночас не лише академічні автори, але й релігійні діячі говорять про вкоріненість конфлікту на релігійному ґрунті в самій природі релігійного феномену, в прагненні релігій, до яких належать сотні мільйонів землян, зробити "своїм" увесь "світ цей" за впевненості у завоюванні вже для себе "того світу", а відтак – і про незнищеність релігійного конфлікту. На Всесвітньому самміті тисячоліття релігійних й духовних лідерів (Нью-Йорк, серпень 2000 р.) представник РПЦ протоієрей В.Чаплін заявив, що зрозуміти цих «дивних людей», котрі готові жертвувати своїми й чужими життями заради певного комплексу переконань «неможливо з точки зору сучасного секулярного гуманізму, який схильний оцінювати будь-яке суспільне явище на предмет його корисності для земного життя людської особистості, її безпеки, самореалізації, матеріального добробуту» [Чаплин В., протоієрей. Религия и конфликт: истоки проблемы и пути разрешения.- <http://www.sobor.ru/randp.asp?id - 129>].

Митрополит Кирило (Гундяєв) взагалі проводить лінію конфліктного поділу між ліберально-гуманістичною ідеєю (який він пророкує занепад попри її сучасне піднесення) та, з іншого боку, абсолютним сприйняттям світу та істини, яка притаманна релігії. Він наполягає на тому, що численні протиріччя кінця ХХ ст., які описуються в категоріях міжрелігійного конфлікту, насправді віддзеркалюють глибоку суперечність між секуляризмом та цілісним, традиційним релігійним світорозумінням. Визнаючи валідність гантингтонівської теорії "конфлікту цивілізацій", митрополит вбачає його головний зміст у зіткненні релігійних й світських принципів улаштування земної